

КОВИЉКА ЛЕТИЋ

ОСНОВНА ЖЕНСКА ШКОЛА У ЧАЧКУ ДО 1915. ГОДИНЕ

У току владавине Милоша Обреновића није било повољних услова за развој школства, услед његове небриге за ту област. По кушаји Вука Караџића и Димитрија Давидовића да се што озбиљније учини на том плану остали су без одјека у тадашњој, Милошевој, Србији

Према једном извештају од 20. августа 1836. године, у Србији је било 69 школа: 25 државних, 44 општинске и приватне, са укупно 2.283 ученика. Само у великим варошима у школу је ишла по која девојчица, заједно са мушкарцима. У тадашњој Србији патријархални начин живота уврежио је мишљење да женској деци није ни потребно школовање. Кад је Ото Дубислав Пирх 1829. године путовао по Србији, посетивши једну трговачку кућу у Чачку, запитао да ли ће женску децу школовати. Одговорено му је: „Трговину неће водити никад, а ни звање добијати, зашто ће им онда вештина читања и писања, осим да се разаберу у љубавним писмима и да могу на њих одговарати“.¹

Све до 1838. године нема никакве опште законске одредбе о школама и настави. Те године Попечитељство просвештенија издало

је први званични план и програм за основне школе под називом „Назначение учебни предмете који се у школама нормалним за прво и друго теченије школско предавати имају“, као и прво опште упутство „Наставленије учитељима правитељственим и општественим школа у Књажевству Србији“. Као што се види, назив за основне школе је „нормална школа“, две је класе (разреда), од којих сваки траје по две године и има два полугодишта. Програмом је прописано који ће предмети бити учени у свакој класи, години и течају. Осим веронауке, црквеног певања и стицања основне писмености као главних предмета, изучавали су се у мањој мери српска граматика с вежбањем у писменим саставима, српска историја, аритметика и немачки језик. Постојала је у пуној мери потчињеност школа и учитеља цркви и црквеним лицима. „Наставленијем“ се наводе основне дужности учитеља, па се као прво тражи да је морална, религиозна и образована личност.

Интересима грађанског друштва, које је било у наглом развоју, све више је одговарала потпунија организација школства. У том смислу 1844. године донет је први општи закон о школама под називом „Устројеније јавног училишног наставленија“. У доношењу овог закона имао је удела и тадашњи начелник Попечитељства просвештенија Јован Стерија Поповић. У овом закону први пут се у Србији говори о школовању женске деце.

Наш велики просветитељ и први министар просвете у ослобођеној Србији, 1811. године. Доситеј Обрадовић истицао је потребу школовања женске деце. Димитрије Давидовић, као уредник „Новина српских“ у Бечу, упутио је 1821. године писмо кнезу Милошу, у коме му указује на потребу отварања, не само мушких, него и женских школа.

Тек од 1844. године чини се више на отварању основних женских школа. Београдска општина је 1844. године одлучила да отвори државну женску школу. Управитељ основних школа Петар Радовановић, у фебруару 1845. године, обавестио је Попечитељство просвештенија о намери београдске општине. Јован Стерија Поповић, начелник Попечитељства просвештенија, одобрио је ову одлуку. Међутим, у августу 1845. године Попечитељство просвештенија захтевало је од просветног одбора, основаног у јулу 1845. године, да направи план и правила за женску школу. Пошто се Попечитељство није сагласило са планом, школа те године није отворена.

Ако се у Београду одуговлачило са отварањем прве основне женске школе, Параћин је то учинио без већих процедура. Попечитељство просвештенија одобрило је захтев параћинске општине да отвори женску школу не тражећи доношење посебног плана, нити да у женској школи мора обавезно да ради учитељица. Тако је Параћин постао прва варош у Србији која је отворила женску школу школске 1845/46. године.

Попечитељство просвештенија је у јулу 1846. године донело „Устројенија девојачки училишта“, којим су прописани организација и план рада ових школа. Задатак девојачких школа био је да девојчице најнужнија знања стекну, да се морално васпитају, да се упознају са природом свога пола и да науче најважније женске послове. Девојчице су могле да пођу у школу са навршеном петом годином. У женским школама могле су да раде само учитељице чија су знања проверавана испитима. Морале су да буду и доброг владања. Програм наставе за девојчице није био посебан. Училе су све предмете које и мушкарци, осим земљописа, српске историје, граматике и стилистике. Девојачке школе трајале су шест година и биле раздвојене на три разреда са два полугодишта. Учило се пре подне три и после подне два сата. „Пре подне односиће се на учење и образовање ума и душе, после подне употребљени ће бити часови увек на обучавању женским пословима“,² каже се у програму наставе за девојчице. Школе су биле под надзором управитеља основних школа.

У Београду је у септембру 1846. године отворена основна женска школа. Почела је да ради у једној кући у близини основне мушке школе код саборне цркве. Одмах се уписало 160 ученица. Прва учитељица ове школе била је Наталија Петровић, која је до тада радила у приватној женској школи.

У новембру те године, у Доњем Милановцу, поред основне мушке школе, основана је и женска основна школа

Поред новооснованих државних школа, и даље су отворане приватне женске школе, у чему је предњачио Београд.

У Србији су касније отворане основне женске школе и у другим већим местима и варошицама. До 1864. године био их је велики број.

Године 1834. за рашког „великог сердара“ постављен је Јован Обреновић са седиштем у Чачку. За време његовог кнежевања варош постаје центар југозападне Србије, седиште окружног суда, окружног начелства и среске управе. Чачак се увећавао досељени-

цима који су били занатлије и трговци. Док је у 1844. години имао 926 становника, у 1863. години тај број се удвостручио. Године 1837. почела је овде да ради дворазредна гмназија. Педесетих година XIX века калдрмисане су главне улице. Почело је у вароши затрпавање бара којих је било много. Грађени су друмови и мостови. На основу таквог привредног, друштвено-политичког и културног развоја уследило је отварање основне девојачке школе.

У јулу 1852. године чачанска општина обавестила је окружно начелство у Чачку о намери да оснују школу за женску децу, „молећи да би јој оно једну добру, способну, поштеног карактера и како књижевну тако и у женском реду изобразену воспитатељку, подејсвованијем својим код више власти набавило“.³ Попечитељство просвете одобрило је и похвалило намеру чачанске општине препоручивши начелству да постави за учитељицу добру, способну, поштену и вешту васпитачицу. Десетог септембра 1852. године школа за женску децу свечано је отворена. Исте године писало је у „Српским новинама“: „По примеру други, за изобразенијем младежи свое тежећи општина наши, и наша чачанска општина, поред постојеће већ основне школе за мушку децу, ове године основала и школу за децу женску, која е 10. т. м. свечано отворена и до данас већ има 30 ученица, а биће иј до који дан и више“.⁴

За време владе уставобранитеља Србија доживљава снажан привредни и културни развој. Великим бројем законских докумената у области просвете и школа (у које спадају: Устројенија јавног училишног наставленија од 1848. године, Устојеније девојачких училишта од 1846. године, Устројеније књажско-србске гимназије од 1853. године и другим), ударени су темељи школском систему, који ће се касније поступно дограђивати, развијати и усавршавати.

Број школа у овом периоду знатно се повећао. Док су у 1843. години у Србији постојале 143 основне школе, без и једне женске у 1858. било их је 344. Међу њима и 22 за женску децу.

Основна девојачка школа у Чачку од почетка свога рада нашла се пред проблемом обезбеђења школске зграде. Пошто нема података за 1853. годину, претпостављамо да те године није радила, вероватно због немања зграде. Почела је да ради у 1854. години. Смештена је у конак владике Нићифора Максимовића, јер је владика са премештањем епископије у Краљево, отишао из Чачка. Соба у којој су училе девојчице била је мрачна, тесна и неуређена, па се проблем смештаја ученица и надаље наметао. За време бо-

равка владике конак је био чист и леп, али после њега, када се у конак уселило 150 жупана, постао је врло неуредан.

У првој деценији, у девојачкој школи у Чачку радила је само једна учитељица. Плата јој је износила 80 талира годишње. Имала је бесплатан стан и огрев. Прва учитељица (пореклом из Војводине, јер их у ово време у Србији само по која има), коју налазимо да ради скоро четири године са ученицама девојачке школе, била је Јелисавета Францишковић. Рођена је у Панчеву, завршила богословију у Београду и оцењена као вредна, озбиљна и узорна учитељица. Показала је много труда у васпитавању младих ученица.

Добра учитељица, по појмовима онога времена, требало је да буде вредна, озбиљна, блага и тиха, да женску децу учи стидљивости и покорности (као особинама које красе женски пол), и да се према родитељима односе нежно. Нарочита дужност учитељице била је да „ученице своје са правилима благодаравија упознаду да им морална основа положенија у нежна срдца усељавају...“⁵

Кад је реч о моралном васпитању у основним девојачким школама, полазило се од конзервативно-патријархалног схватања о природи женског пола, месту и функцији жене у српском грађанском друштву. Таква схватања темељила су се на познатом уверењу да се жена, по природи, знатно разликује од мушкарца, да је осетљивија, површнија и да су јој умне способности у односу на мушкарца слабије. Због тога је, мислило се, природно да она читаву друштвену активност сведе на то да буде добра жена мужу, добра мајка деци и вредна домаћица.

У том смислу, женски ручни рад био је најважнији предмет у девојачким школама, а женска деца васпитавана су онако како је секретар Министарства просвете и црквених дела, Милорад П. Шапчанин, на једном јавном предавању о васпитању, истакао — да „ми ваља наше женскиње да пре свега васпитамо тако да доцније буду честите жене, матере, газдарице“.

У мају 1859. године секретар Попечитељства просвете, посећујући основне школе и проверивши успех ученика, нашао је у девојачкој основној школи у Чачку да су ученице првог разреда, којих је било 13, и ученице другог разреда, којих је било 16 (укупно 29) напредовале и у науци и у васпитању.

Јелисавета Францишковић, због погоршаног здравља, од Попечитељства просвете тражила је премештај из Чачка у неку другу варош. Вероватно да су још увек неисушене и незатрпане баре чиниле Чачак нездравом вароши, због чега је, можда, ова учитељица

тражила премештај. Премештена је у Ужице. После ње за учитељицу долази Марија Недовић, рођена у Будиму, где је завршила основну школу и немачки језик. Владање јој је оцењено као средње, а стручне способности ове учитељице биле су мале. О стању девојачке основне школе, на захтев министра просвете и црквених дела, Марија Недовић је поднела извештај, који се састојао из питања и одговора:

„ИЗВЕСТИТЕ

О СТАЊУ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ОБШТИНЕ ЧАЧАНСКЕ У ОКР.: Н. СРЕЗУ Н. У ПОЧЕТКУ 1859. ШКОЛСКЕ ГОДИНЕ

Ели школско здание за време прошлог одмора поправљено и имали школа све потребе кое по пропису треба да има?

Оправљено е и има све потребе, што за школу потребуе.

Иду ли добро ове ученице у школу или не, и имају ли све потребе за учење нужне?

Иду све уредно у школу, и имају све што им потребуе.

Колико у ком разреду и колико свега има ученица?

У првом — 32; у другом — 11; у трећем — 4; СВЕГА 47.

Приметба

Училиште биће премештено, које сасвим за женску младеж није сходно!

15 септември 1859 г
у Чачку

учитељка,
основне школе обштине чачанске
Марис Недовић⁸

Прве две године рада ова учитељица постизала је успех, али је потом попустила, па је министар просвете и црквених дела нашао да су ученице девојачке школе слабог знања и рђавог владања. Учитељица Марија Недовић, због слабе оцене у раду, а и због незадовољства родитеља ученица њеним понашањем, разрешена је дужности.

После 1860. године у Србији постоје следеће редовне школе: основне (мушке и женске), средње (гимназије, полугимназије, реалке, виша женска школа и богословија) и виша (лицеј, односно Велика школа).

Законом о устројству основних школа од 11. септембра 1863. године створени су повољнији услови за развој основних школа. Овим Законом су, у извесном смислу, женске основне школе изједначене са мушким.

Прве измене у организацији и раду основних женских школа уследиле су доношењем „Наредбе за основне србске школе“ од 26.

јула 1860. Дотадашњи назив „девојачке школе“ измењен је у „женске школе“, а школовање је скраћено са шест на пет година. Женски ручни рад и даље је био најважнији у настави. Српска грамадика и земљопис нису, још увек, учени у овим школама. Затим је 1865. године учињена нова измена у вези с трајањем женске школе: сведена је на четири године. Наставни план је проширен и приближен наставном плану мушких школа.

Чачак у овом периоду губи од оног значаја који је имао док је у њему „седео“ Јован Обреновић. Полугимназија, раније премештена у Ужице, 1845. године премештена је у Крагујевац, а Окружни суд, окружно начелство и епископија у Краљево. Враћени су по повратку кнеза Милоша на владу. Варош се проширивала, увећавала досељеницима и напредовала. Негде око 1860. године основано је прво индустријско предузеће, пивара Фердинанда Крена. На молбу грађана, 1869. године основана је дворазредна реалчица. Отворена је читалница, која је 1874. године примала 21 лист, међу којима и неке стране.

Број ученица у основној женској школи увећавао се. Школске 1864/65. године, када је почела да ради Јелена Здравковић, било је 70 ученица. Јелена Здравковић рођена је у Београду, где је завршила основну школу, а за позив учитељице полагала је испит, на коме се показала способном и као шеснаестогодишња девојка учила је сама свих 70 ученица. Да, ипак, сама неће моћи успешно да ради са великим бројем ученица, обавестила је општински суд у Чачку молећи га да код надлежних органа учини на постављању још једне учитељице „тим пре што је најновијим распоредом министра просвете и црквених дела курс ученија од пет година на четири сведен“.⁷

Општински суд обавестио је окружно начелство у Чачку молећи га да код министра просвете и црквених дела учини штогод како би и у овој вароши била постављена још једна учитељица. А он, општински суд, истицано је, постараће се око смештаја учитељице и набавити потребан школски прибор ученицама. Молби учитељице женске школе министар просвете и црквених дела није удовољио, али је напоменуо да ће је, уколико и са оволиком бројем ученица постигне успех, похвалити.

Када је школске 1868/69. године за учитељицу женске школе постављена Милева Зорић (родом из Титела, удата 1871. за Димитрија Мигу Петровића, наставника цртања у Чачанској реалци), општински одбор ће, на њен предлог, раздвојити ученице и формирати

два одељења: први разред са 30 девојчица остао је на првом спрату, други, трећи и четврти разред смештени су на горњи спрат конака. Што због великог броја ученица, што због удаљености одељења, постављена је још једна учитељица за први разред, Марија Јанковић, „на привремено“. Од идуће, школске 1869/70. године редовно ће радити две учитељице: Милева Ђорић и Персида Милићевић. После четири године рада, Персида Милићевић тражила је премештај у неку другу варош, наводећи разлог да је Чачак познат као нездрав, „па зато и ја за све то време бејах више или мање болешљива“.⁸

Први покушај да се настава ослободи традиционалних оквира учињен је дефинитивним одстрањењем часловца и псалтира као уџбеника 1863. године. Најзначајнија промена је укидање старог правописа и увођење Вуковог — 1868. године.

Из Министарства просвете потекла је идеја о оснивању књижница при основним школама. При основној женској школи у Чачку основана је књижница, у којој су се налазиле књиге за све школске предмете, списи и новине о васпитању и настави.

У Чачку се 1874. године окупило удружење чији је циљ био оснивање сталног фонда за потпомагање вредних ученика сиромашног материјалног стања. Удружење је сачинило правила и поднело их суду чачанске општине на одобрење. Схвативши да је намера удружења племенита, начелство одобрава правила и шаље их на увиђај министру просвете и црквених дела.

Озбиљни проблеми у раду основних школа били су: довољна стручност и педагошка неприпремљеност учитеља и учитељица. И поред појединачних покушаја и настојања да се предавања у основним (мушким и женским) школама учине разумљивијим, механички приступ учењу и вербализму били су заступљени у свим наставним предметима. Од значаја је доношење Закона о оснивању учитељских школа крајем 1870. године, од када започиње рад на припремању учитеља способних за рад у школи. У септембру 1868. године почео је да излази педагошки часопис „Школе“, чији уредник је био Милан Ђ. Милићевић. Часопис је излазио до 1876. године.

Развој школа и педагошке мисли условио је доношење новог наставног плана 1871. године под називом „Распоред предмета за мушке и женске основне школе и упутство како ће се предавати“. Осим женског рада, као обележја женских школа, сви остали предмети су исти у обема школама (мушка и женска). Општим методо-

ОСНОВНА ЖЕНСКА ШКОЛА У ЧАЧКУ ДО 1915. ГОДИНЕ

лошким упутством обухваћено је више значајних питања: учење са разумевањем, вођење рачуна о дечјој индивидуалности, повезивање градива из више предмета, припремање учитеља за наставу...

У време српско-турских ратова 1876 до 1878. године чачанска женска школа активно је радила, што сазнајемо из извештаја учитељице првог разреда, Јелене Матић, која наводи да је школска зграда за време распуста окречена, али да је, пошто се број ученица повећао, постала тесна.

Почетком осамдесетих година у чачанском округу постојале су три основне женске школе: у Чачку, Карановцу (данашње Краљево) и Рашкој, са укупно 160 ученица. Из табеларног прегледа види се број основних школа (мушких и женских), учитеља и учитељица, ученика и ученица овог округа од 1862. до 1880. године:

	1862.	1867.	1870.	1874.	1880.
мушких школа	10	11	19	19	21
женских школа	2	2	2	2	3
учитеља	13	15	23	23	26
учитељица	2	2	3	3	4
ученика	317	546	918	1.046	1.037
ученица	50	46	93	114	160
УКУПНО ЂАКА	367	592	1.011	1.160	1.197

Школске 1880/81. године женска школа у Чачку имала је 80 ученица. Наставно особље: Јелена Матић, учитељица првог и другог разреда, и Милева Ђорић, учитељица трећег и четвртог разреда (уместо Персиде Милићевић, која је премештена из Чачка). Обе су добро радиле, а посебно се залагала Милева Ђорић, која је за успех у раду похваљена и оцењена с одличним. У школи су водиле уписницу, прозивку, списак казни и инвентара; дневник предавања нису имале, као ни један учитељ у чачанском округу.

Од 1883. године управитељ чачанских основних школа, Ј. С. Протић, редовно је јављао о стању женске школе министру просвете и црквених дела. Из његовог извештаја за март и април 1883 сазнајемо да су ученице редовно долазиле на часове, иако неке стижу са села, и да учитељице уредно одржавају наставу. Школске 1883/84. године у женској школи радила је само једна учитељица, Атанасија Бербовић. Јелена Матић отишла је из ове школе, а Милева Ђорић се разболела. Атанасија Бербовић завршила је вишу женску школу са врло добрим успехом, у раду са ученицима

показала се одличном. Ученицама је омилила учење вежбајући их лепом говору и логичком размишљању. Нарочито је успела предавајући земљопис, поступним начином, да изгради код деце појам о времену и простору, у чему је успевао мали број наставника. И у васпитању ученица имала је успеха, јер је и сама била пристојног владања.

Из извештаја управитеља основних школа сазнајемо да су у чачанском округу само две школе биле сазидане од тврдог материјала, а да су остале од ћерпича и дасака, које су мајстори правили по свом нахођењу, или су школама постајале бивше општинске суднице и конаци среских власти (или појединих личности).

Женска основна школа у Чачку била је од оснивања смешштена у конак владике Нићифора Максимовића. Конак је двоспратан: на доњем спрату биле су учионице првог и другог разреда и два стана за учитељице, а на горњем — учионице трећег и четвртог разреда и један стан за учитељицу. Био је сасвим запуштен и неподесан за наставу. Чачанска општина истрошила се око подизања гимназијске зграде, па није имала могућности да сазида и зграду за основну школу. Како рече тадашњи надзорник школа: „Преча је кошуља од фрака. Што је вајда од гимназије кад ни десети део тих попуна неће бити оног здравља, док дође до гимназије, ког би требало да је, на овакав начин“.⁹

Од краја осамдесетих година и до краја XIX века исписивао се, због слабог здравља и сиромашног материјалног стања, велики број ученица. Управитељ чачанских основних школа, Коста М. Недић, у једном свом месечном извештају за 1888. годину, обавештава министра просвете и црквених дела да је лекар у овој вароши прегледао све ђаке, установио појаву гушобоље и предложио распуштање свих ученика, што је и учињено. Учестале су епидемије различитих болести. Боловало се од шарлаха, богиња и назеба.

„Одбор чачанских основних школа“ писао је 2. јула 1889. министру просвете и црквених дела:

„Овај одбор је решио исписати из школе ове ђаке: Милица Мандићева ученица IV разреда женске школе, кћер Ђорђа Мандића из Чачка, који плаћа 8 динара годишње непосредне порезе, а више није долазила у школу него што јесте, са чега јој је отац Ђорђе кажњен 34 динара, што се нема откуда наплатити; Милева Цветковићева, ученица II разреда, кћер Димитрија Цветковића надничара из Чачка, који не плаћа непосредну порезу због сиромаштва, а кажњен је 69 динара за неуредно похађање школе; Маца

Лацићева, ученица III разреда, сестра п. Зеке Лацића ковача из Чачка, чија маса не плаћа непосредну порезу због сиромаштине, а кажњен је 16 динара за недоласке у школу.

Одбор је уверен да ни једно од ових не могу наставити школовање и да би безуспешно било тражити их. Сем тога и без њих биће препуне школе, које су иначе доста тескобне. Са тога одбор моли да их изволите исписати¹⁰.

Као што се види, осим сиромашног стања ових ученица, скућен простор за учење био је основни разлог исписивања из школе.

Због великог броја ученица, школске 1884/85. године у Чачку су радиле три учитељице. Поред Милеве Ђорић (удата за предавача ниже чачанске гимназије М. Церовића) и Атанасије Бербовић, удата Мајзнер, постављена је Косара Цветковић за учитељицу I разреда.

Надзорник основних школа за округ чачански, Коста Ђ. Николић, 10. јула 1890. године поднео је министру просвете и црквених послова, поред општег, посебан извештај, из кога се сазнаје да су, због великог броја ученица (укупно 134), први и други разред женске школе, као и основна мушка школа, смештени у стару зграду окружног начелства. Али, ни ова зграда, грађена за друге потребе, није могла да буде добра за школу, јер су и овде учионице биле тесне, ниске и недовољно осветљене. Остала два разреда, трећи и четврти, смештени су у приватну зграду, која, ни по хигијенским, ни по педагошким захтевима, није одговарала за школу.

И поред тако лошег смештаја, учитељице основне женске школе постизале су у раду са ученицама успех. Љубица Чаревић, рођена у Крушевцу, учитељица трећег и четвртог разреда, Роксанда Ракетић, учитељица другог разреда, и Милева Врбавчева, учитељица првог разреда, (све три завршиле вишу женску школу) биле су марљиве у раду и доброг владања. У септембру 1893. године у основној женској школи учионица трећег и четвртог разреда (са 75 ученица) била је претесна, због чега су разреди раздвојени и постављена четврта учитељица — Драга Цветковић, дотадашња учитељица првог разреда мушке школе. За учитељицу првог разреда постављена је Марија Кнежевић, а у четвртом — Милица Филиповић, обе са завршеном вишом женском школом. Марија Кнежевић се показала вредном у раду, а била је и добар васпитач. И болесна долазила је да држи предавања — како деца не би изгубила од наставе. О овој учитељици ће управитељ чачанских основних школа, Сима М. Аћимовић, у марту 1895. године, потписавши под утицај чар-

шијских оговарања, написати у свом извештају министру просвете и црквених послова да неоправдано изостаје из школе (иако је из лекарског уверења које му је достављено могао да види да је учитељица у седмом месецу трудноће и да јој није добро) наводећи да је од чаршије „сазнао да на дужност не долази због зађевица с мужем, да је г-ђа здрава...“¹¹ Када је управитељ накнадно известио да је окружни лекар потврдивши првобитан налаз — мишљење и констатовао трудноћу Марије Кнежевић, министар просвете и црквених послова поручио му је: „Препоручујем да убудуће вашу радњу тачно саображавате прописима, да подносите тачно извешће и да чувате ауторитет наставника (не слушати чаршију!)“¹²

Почетком школске 1894/95. године уписане су 162 ученице. До краја те године уредно је на наставу долазило 130 ученица. Више од 30 девојчица напустило је школу. Највише због болести. Пет их је умрло. Школски одбор исписао је велики број ученица због неуредног долажења на наставу.

У Чачку су нарочито били развијени занатство и трговина, па је ученица чији су родитељи занатлије и трговци било највише. Статистички подаци за школску 1894/95. годину показују да је „број ученица које су биле од родитеља свештеника — 3, чиновника — 6, наставника — 3, трговаца — 30, занатлија — 41, служитеља 10, земљорданика — 20, другог занимања — 17. Свега 130“¹³. Ученица је било из оближњих села, али у малом броју.

На годишњем испиту школске 1894/95. године од ученица које су редовно долазиле у школу највише их је било са врло добрим успехом — 47. Добрих је било — 43, одличних — 33, слабих — пет и рђавих — две. Као што се види, већина ученица биле су добри ђаци. Многе су могле да наставе школовање. Али, расписом министра просвете и црквених дела од 15. јула забрањено је примање женске деце у гимназију. Тада је Министарству просвете и црквених дела упућен захтев: „Нас неколико грађана, ради да своју децу и даље школујемо, а онемогућени да их дамо у вишу женску школу у другу врш, принуђени смо најучтивие замолити Г. министра просвете да дозволи женској деци, жељној науке, полагање пријемног испита у оvd. гимназији и продужење у истој.“¹⁴

Захтев је 24 јула 1895. године потписало 20 Чачана.

У извештају за септембар 1897. године о чачанским основним школама, налазимо да „сиромашним ученицима-цама којих има 110, набавила је општина и књиге и остали материјал. У овом погледу ученици-це не трпе оскудицу“¹⁵

У основној (мушкој и женској) школи број ученика повећавао се, а проблем њиховог смештаја није решаван. Чачанска општина је 1873. године сазидала велику двоспратну зграду за смештај основне школе, „алиј како се од тога времена почеше отврати поједини разреди ондашње ниже реалке, те од ње постаде нижа гимназија са четири разреда — сада са седам разреда, и како општина није имала подеснију зграду за гимназију она би принуђена да зграду основне школе уступи гимназији“.¹⁶

У марту 1897. године Начелство чачанског округа известило је министра просвете и црквених дела да се у врло тесним учионицама, због недовољне количине чистог ваздуха, ученици гуше и да су честе заразне болести. Из табеларног прегледа учионица види се висина, величина учионица, број клупа и њихова дужина, број ђака, и колико на једног долази кубних метара ваздуха, колико места у клупи.

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД УЧИОНИЦА ЧАЧАНСКИХ ОСНОВНИХ ШКОЛА
(ЖЕНСКА ШК.)

учионице	I разред женске шк.	II разред женске шк.	III и IV разред женске школе
висина	3.00,	3.00,	3.00,
квадратура	23.60, ³	24.52, ³	27.60, ²
кубатура	70.80, ³	73.56, ³	82.80, ³
колико има клупа	6.	6.	7.
укутна дужина свију	16.56,	16.20,	18.90,
колико има ђака	39	40	41
на једног ђака долази кубних метара ваздуха	1.81, ³	1.83, ³	2.19, ³
на једног ђака долази седишта у клупи метара	0.42,	0.40,	0.46,

27 октобра 1896. Чачак

Управитељ чачанских осн. школа
Панта П. Симић¹⁷

Чачанска општина нову кућу, у којој је била општинска судница претвара у школу и смешта ученике мушке школе у три учионице, а од учионица у дотадашњој школској згради задржава три најпространије за учионице женске школе. Поново су спојени трећи и четврти разред, који је учила једна учитељица, Босиљка Ди-

мић, у другом је постављена Даринка Младеновић, а у првом Јул-ка Јанковић.

Крајем XIX века реакционарност двора и конзервативних партија рефлектовали су се и у области школства. Приступило се реорганизацији школа с циљем да се више образовање резервише за децу богатијих варошких слојева, од којих би се створило чиновништво конзервативних погледа, а да се деца из сеоских и сиромашних средина (које су биле привржене Радикалној странци) усмере на ниже облике школовања. У том смислу донет је Закон о народним школама од 26. јула 1898. Под народном школом подразумевао се систем школа које се деле на ниже (забавишта и основне) и више: грађанске (односно продужне) и девојачке. Основна школа поново се своди на четири године и као таква обавезна је за све. Деца која се упишу морају наставу уредно да похађају, а казнене одредбе за неуредно долажење у школу пооштрене су. Успех у настави оцењује се двомесечно, а на крају године одржавају се испити. У Закон су унете и две дискриминаторне одредбе. Прва се односи на почетнике учитеље, који су претходно морали да имају две године бесплатне приправничке службе. Друга: учитељицама је одређена нижа плата него учитељима уз то, оне нису могле да остану у служби ако се удају за некога ко није учитељ. За стручан надзор у народним школама по окрузима одређени су окружни школски надзорници.

У септембру 1899. године донет је наставни план и програм за основне школе, по коме се учило девет предмета: наука хришћанска, српски језик са словенским читањем, земљопис са српском историјом, рачуница с геометријским облицима, познавање природе с пољопривредним поукама у мушким и поукама за домаћице у женским школама, цртање и лепо писање, ручни рад, певање, гимнастика и дечје игре. Као што се види, настава је постала практична, тзв. интелектуални предмети су редуковани.

Чачак је од 1. јула 1890. до 31. децембра 1902. године седиште чачанског и рудничког округа, који су спојени у једно управно подручје. Од 1897. до 1934. године — и седиште жичке епархије. Варош је од 1890. до 1900. године већ била потпуно формирана.

У Србији су школске 1899/1900. године у мушким школама (којих је било 936) радила 1.024 учитеља, са укупно 87.681 ученика. Женских школа било је 165, а учитељица 916 са 14.727 ученица. У Рудничком округу (седиште Чачак) те школске године било је 66

мушких школа са 6.469 ученика, а женских школа четири (у Чачку, Краљеву, Ивањици и Горњем Милановцу) са 377 ученица.

У школској 1898/99. години три одељења женске школе, раније смештене у конаку код цркве, затворена су и премештена у простране и видне просторије Кренове куће, где су учитељице биле: Јулка Јанковић (за први и четврти разред), Босиљка Димић (за други разред) и Лепосава Мајсторовић (за трећи разред). Све су ревностно обављале своју дужност, али се по квалитету рада истицала Јулка Јанковић. Рођена је 1862. године у Гложанима, Војводина. У Алексинцу је учила нижу гимназију, у септембру 1881. године у Учитељској школи у Београду положила испит са врло добрим успехом, а годину дана касније и практични учитељски испит.

Почетком XX века у Чачку је излазило неколико листова: 1901. године — „Љубић“, који је излазио и у 1902. (у једном делу године), од 1904. године радикалска „Народна самоуправа“, који после неколико месеци престаје излазити; 1905. године покренуто је „Драгачево“, орган Окружног одбора. Објављивани су и други листови који су уређивани изван Чачка. На уређивању тих листова радили су и многи просветни радници. Тако је духовни живот Чачка био под утицајем културних и просветних прилика, али и политичког живота тога времена.

У новембру 1903. године истекао је закуп Кренове куће, у којој је била женска школа; нова није била још саграђена, па су ученице премештене у стару школску зграду. Чачански лекар констатовао је да у малим, ниским собицама, слабо осветљеним, седи по педесет и више ученица, а места има једва за двадесет. У оваквим условима деца су обољевала од дифтерије, шарлаха, тифуса и мрасе (врста богиња), па је, због тога, прекидана настава. Због шарлаха и тифуса чачанске школе су неколико пута прекидале рад по двадесетак дана. Много деце је умрло. Разлози ширења заразних болести били су: незнање родитеља и небрига власти. Пошто је ширење заразних болести учестало, окружни начелник издао је наредбу да се свака окужена кућа изолује, да сахране буду без целивања и да се лекари знатно више залажу на сузбијању болести.

Почетком 1904. године ученици чачанских основних школа уселили су се у нову школску зграду. У фебруару је окружни школски надзорник Аћим Анђелковић известио: „Данас је овда-

шња народна школа пресељена у нову школску зграду, која је освешћена јутрос у 9 часова пре подне¹⁸. Школа у Чачку плански је направљена, са пространим и светлим учионицама, али је недостајало више просторија. Није имала ни дворишта. Лични интереси општинских људи били су изнад културних. Нова школа имала је осам учионица, па су сви разреди мушке и женске школе могли да буду смештени у засебне просторије.

У школској 1903/1904. години у новој школи било је 200 ученика и 187 ученица. Задивљује колико се број ученица повећао у односу на ученике, којих је, у току читаве друге половине XIX века, било неупоредиво више.

Чачанска основна школа (мушка и женска) прославила је стогодишњицу првог српског устанка 9. маја 1904. излетом у Лазовића парк, који је у непосредној близини града. Пред полазак на излет наставници су дали кратко објашњење ученицима о значају и циљу прославе. У Лазовића парку говорило се о значају првог српског устанка, рецитоване су и певане патриотске песме.

И у овом периоду у свим основним школама у извођењу наставе осећали су се површност, нејасноће и механички приступ раду. Због сиромаштва и родитељске небриге, хигијена ученика била је на најнижем нивоу.

Пошто се број ученица повећао (1907. године било их је 209), школски одбор известио је о томе министра просвете и црквених дела и тражио отварање четвртог одељења. Од августа 1906. године у Чачку поново раде четири наставнице: Милева Обрадовић у првом, Милица Филиповић у другом, Персида Голубовић у трећем и Јелена М. Павловић у четвртном разреду. Наставнице су успешно радиле и постизале одличан успех. Све до 1915. године чачанска женска школа радила је са четири учитељице. Године 1909. умрла је Персида Голубовић, а на њено место постављена је Драга Илић, удата Мандић.

Од 1905. до 1911. године ученице женске школе често су обољевале од заразних болести: мрасе (богиња) и шарлаха. Због тих обољења ученице су распуштане неколико пута, али су наставнице ове школе успевале да надокнаде изгубљено.

Женска школа радила је и у време балканских ратова, а број ученица није се смањивао.

Бројно стање ученика и ученица у основним школама чачанског округа, уписаних у школску 1911/12. годину:

ОСНОВНА ЖЕНСКА ШКОЛА У ЧАЧКУ ДО 1913. ГОДИНЕ

	I разред		II разред		III разред		IV разред		свега	
	уче- ника	уче- ница	уче- ника	уче- ница	уче- ника	уче- ница	уче- ника	уче- ница		
СРЕЗ:										
драгачевски	541	31	486	27	338	16	214	8	1579	82
жички	399	79	243	52	269	49	207	49	1118	229
моравички	304	21	246	21	194	20	152	18	896	80
студенички	253	5	165	9	137	10	97	7	652	31
трнавски	247	29	232	25	195	17	166	22	840	93
град Чачак	54	45	51	52	51	33	54	52	210	182
свега	1.798	210	1.423	186	1.184	145	890	156	5.295	697

Свих ученика и ученица у поменутиим срезовима: 5.992.¹⁹

Женска школа успешно је радила и почетком првог светског рата. Да је тако, потврђује „списак школа и наставника у чачанском школском срезу у школској 1913/14. години“.

Женска школа у Чачку:

Име наставника	у ком разреду ради	кад је био испит	какву је оцену добрио
Јелена М. Павловић	I	3. јуна 1914.	одличан
Драга И. Мандић	II	2. јуна 1914.	одличан
Милева Б. Обрадовић	III	4. јуна 1914.	одличан
Милица С. Филиповић	IV	4. јуна 1914.	одличан ²⁰

Чачанска основна женска школа је и даље радила. Али, то је већ посебна тема.

СПИСАК УЧИТЕЉИЦА ОСНОВНЕ ЖЕНСКЕ ШКОЛЕ У ЧАЧКУ

1. Елисавета Францишковић	1854 — 1859.
2. Марија Недовић	1859 — 1864.
3. Елена Јовановић	1863/1864.
4. Елена Здравковић	1864 — 1869.
5. Лепосава Николићева	1869.
6. Милева Зорићева	1869 — 1871.
7. Марија Јанковићева	1869 — 1872.
8. Милева Петровићка	1871 — 1881.
9. Персида Милићевића	1872 — 1876.
10. Јелена Михаиловић	1876 — 1881.
11. Јелена Матићка	1881 — 1885.
12. Милева Борићева	1881 — 1884.
13. Милева Церовићка	1884 — 1886.
14. Атанасија Бербовићева	1885 — 1886.
15. Косара Цветковићева	1885 — 1888.
16. Катарина Милосављевић	1886 — 1887.
17. Атанасија Мајзнерка	1886 — 1889.
18. Милева Радоваковићева	1886 — 1888.
19. Милева Танасковићева	1888 — 1889.

20. Драгиња Танасковићева	1888 — 1889.
21. Јулка Јанковићева	1889 — 1890.
22. Роксанда Ракетићева	1889 — 1893.
23. Милева Врбавчева	1889 — 1892.
24. Љубица Чаревећева	1890 — 1896.
25. Даница Николићева	1892 — 1894.
26. Христина Бојовићева	1893 — 1894.
27. Милица Филиповићка	1894 — 1899.
28. Даринка Томићева	1894 — 1899.
29. Марија Кнежевићка	1894 — 1897.
30. Софија Вујићева	1896 — 1898.
31. Катарина Врчевићка	1897 — 1898.
32. Новка Драгићевићка	1898 — 1899.
33. Јулка Јанковићева	1898 — 1905.
34. Босиљка Димићева	1899 — 1905.
35. Даринка Младеновићева	1899 — 1911.
36. Живка Протићева	1901 — 1905.
37. Јелена Кубуровићева	1905 — 1906.
38. Персида Голубовићка	1905 — 1911.
39. Милица Филиповићка	1905 — 1915.
40. Јелена М. Павловићка	1906 — 1915.
41. Милева Обрадовићка	1906 — 1915.
42. Драга Илићева	1911 — 1915. ²¹

СПИСАК УЧЕНИЦА ПРВОГ, ДРУГОГ, ТРЕЋЕГ, ЧЕТВРТОГ И ПЕТОГ
РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У ЧАЧКУ 1865. ГОДИНЕ

Име и презиме	год. возраста		Име и презиме оца, матере, тутора или старатеља
I РАЗРЕД			
1. Анна Симић	7	отац:	Филип Симић
2. Ветика Белић	7	"	Петар Белић
3. Ангелина Савић	9	"	Панта Савић
4. Ангелина Василијевић	6	"	Марко Василијевић
5. Георгина Марјановић	6	мати:	Дивна Василијевић
6. Драгиња Лазаревић	6	отац:	Данило Марјановић
7. Емилија Лукић	7	"	Ђорђе Лукић
8. Милева Драгутиновић	8	"	Вељко Драгутиновић
9. Милица Тешић	6	мати:	Вукосава Тешић
10. Настасија Маџаревић	7	отац:	Јован Маџаревић
11. Настасија Николић	7	"	Стефан Николић
12. Рахила Живановић	7	"	Стефан Живановић
13. Сара Поповић	10	старатељ:	Сретен Поповић
14. Христина Петровић	7	"	Милован Продановић
15. Христина Јелисавчић	6	отац:	Вуја Јелисавчић
16. Радојка Томић	6	"	Марко Томић
17. Џаја Бановић	6	"	Кужа Бановић
18. Јелисавета Стојковић	9	"	Станко Стојковић
19. Јулијана Бобин	6	"	Франц Бобин
II РАЗРЕД			
20. Анна Тодоровић	7	отац:	Глиша Тодоровић
21. Анна Стојковић	7	"	Станко Стојковић
22. Анна Даниловић	8	"	Никита Даниловић
23. Василија Ђорђевић	7	"	Василије Ђорђевић
24. Јованка Пантелић	8	мати:	Станка Пантелић

ОСНОВНА ЖЕНСКА ШКОЛА У ЧАЧКУ ДО 1915. ГОДИНЕ

Име и презиме	год. возраста		Име и презиме оца, матере тутора или старатеља
25. Милица Радовановић	8	отац:	Радослав Радовановић
26. Милева Бербовић	7	„	Алекса Бербовић
27. Милева Николић	7	„	Марјан Николић
28. Милева Младеновић	8	„	Никола Младеновић
29. Милева Степановић	7	„	Јован Степановић
30. Милева Недељковић	7	мати:	Љубица Недељковић
31. Милица Крловић	7	отац:	Коста Крловић
32. Персида Радовић	8	отац:	Добросав Радовић
33. Савка Михајловић	9	старатељ:	Јован Васић
34. Христина Филиповић	7	мати:	Јагода Филиповић
35. Јелена Радовановић	8	отац:	Миливоје Радовановић
36. Јелисавета Бошковић	7	отац:	Василије Бошковић
37. Јегда Михајловић	7	мати:	Станија Михајловић

III РАЗРЕД

38. Ангелина Јовановић	9	мати:	Марија Јовановић
39. Анна Михајловић	9	„	Христина Михаиловић
40. Драга Ранковић	8	„	Савка Ранковић
41. Каија Миливојевић	9	отац:	Алекса Миливојевић
42. Катарина Игњатовић	9	„	Милош Игњатовић
43. Мирјана Марковић	10	„	Антоније Марковић
44. Милева Вучићевић	9	„	Милан Вучићевић
45. Милева Поповић	8	„	Сретен Поповић
46. Рисиција Вуковић	9	„	Милован Вуковић
47. Софија Бабљанин	8	„	Стефан Бабљанин
48. Тодора Јовановић	9	„	Димитрије Јовановић
49. Танасија Јовановић	7	„	Димитрије Јовановић
50. Христина Војновић	7	„	Милосав Војновић
51. Јелена Дамјановић	12	„	Јован Дамјановић
52. Јелисавета Филиповић	9	„	Петар Филиповић
53. Јерина Стоиљковић	8	мати:	Ангелина Стоиљковић
54. Јерина Илић	9	„	Илинка Илић

IV РАЗРЕД

55. Јованка Вучићевић	10	отац:	Милан Вучићевић
56. Љубица Павловић	10	„	Петар Павловић
57. Дуња Јечменић	10	мати:	Стоја Јечменић
58. Петрија Васић	11	отац:	Вуле Васић
59. Полексија Марковић	12	„	Милан Марковић
60. Христина Мирковић	10	мати:	Марија Мирковић
61. Јегда Ивановић	10	отац:	Василије Ивановић
62. Јелена Лукић	9	„	Јован Лукић

V РАЗРЕД

63. Марија Пантелић	12	мати:	Станка Пантелић
64. Милева Михајловић	12	„	Христина Михајловић
65. Милева Милијановић	12	„	Јелена Милијановић
66. Милева Павловић	10	старатељ:	Тома Загорчић
67. Персида Антонијевић	11	„	Јован Николић
68. Персида Милутиновић	10	отац:	Младен Милутиновић
69. Филипа Живчевић	12	„	Јосиф Живчевић
70. Јулијана Загорчић	11	„	Тома Загорчић

20 августа 1865. године
у Чачку

учитељка основне женске школе
Јелена Здравковић²²

НАПОМЕНЕ

1. Ото Дубислав Пирх, „Путовање по Србији 1829“, Београд, 1900.
2. МПС, V, 39, 1846.
3. МПС, IV, 335, 1852.
4. „Српске новине“, број 107, Београд, 18. септембра 1852, XIX.
5. МПС, V, 39, 1846.
6. МПС, III, 359, 1859.
7. МПС, VI 1292, 1865.
8. МПС, VII, 54, 1875.
9. МПС, XXXIV, 4144, 1882.
10. МПС, XIV, 134, 1889.
11. МПС, 2, 156, 1895.
12. Исто као 11.
13. „Статистика наставе у Краљевини Србији за 1894/95. школску годину са четири картограма и осам диограма, по службеним изворима израдио Зар. Р. Поповић, Београд, 1899.
14. МПС, 45, 26, 1895.
15. МПС, XXII, 277, 1897.
16. МПС, XXIV, 124, 1898.
17. МПС, XV, 130, 1897.
18. МПС, 6, 109, 1904.
19. МПС, 69, 109, 1911.
20. МПС (несрећена грађа), 1915.
21. Архив Србије, Државни шематизам 1854 — 1915, округ чачански.
22. Архив Србије, Министарство просвете Србије, VI, 1292, 1865.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

1. Архив Србије, Министарство просвете Србије, од 1846 — 1915.
2. „Српске новине“, број 107, Београд, 18. септембра 1852, XIX.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ото Дубислав Пирх, „Путовање по Србији 1829“, Београд, 1900.
2. Тихомир Р. Ђорђевић, „Из Србије кнеза Милоша“, Београд, 1922.
3. Срећко Ђунковић, „Школство и просвета у Србији у XIX веку“, Београд, 1970/71.
4. Зборник за историју школства и просвете, Загреб, 1965. године „Школовање женске дјеце и отварање првих женских школа у ослобођеној Србији“ Никодија Трујића.
5. Радивоје Миловановић, „Просвета у Србији за време уставобранитеља 1842 — 1858“, Савремена школа, 1959.
6. Владета М. Тешић, „Морално васпитање у школама Србије 1830—1878“, Београд, 1973.
7. „Статистика наставе у Краљевини Србији за 1894/95. школску годину са четири картограма и осам диограма“, по службеним изворима израдио Зар. Р. Поповић, Београд, 1899.
8. Драгомир С. Поповић, „Споменица чачанске гимназије 1837—1937“.
9. Бранко Перуничкић, „Чачак и Горњи Милановац“, I и II, Чачак, 1968/69.
10. Владета М. Тешић, „Школе у Београду пре сто година“, Београд, 1967.